

PAPER DETAILS

TITLE: The Description of the Beloved through Religious Metaphors in the Divans of 15th Century

AUTHORS: Nurgöl ÖZCAN

PAGES: 159-189

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223360>

15. Yüzyıl Divanlarında Dinî Benzetmelerle Yapılan Sevgili Tasvirleri

The Description of the Beloved through Religious Metaphors in the Divans of 15th Century

Nurgül Özcan*
Fatih Üniversitesi

Özet

Klasik Türk şiirinin ana teması aşktır. Bu şiirde; somuttan soyuta, maddeden manaya, süfliden ulvîye aşkın her çeşidi işlenmiştir. Klasik edebiyatta aşkın çeşidi ne olursa olsun, aşkı ifade etme konusunda dinin ve tasavvufun etkisi büyüktür. Aşk duygusunun yoğun işlendiği bir edebiyatta onun tezahürünün ve çağrışımlarının fazla olması kaçınılmazdır. Bundan dolayıdır ki divan şairleri için “güzellik” kavramının işlenmesi hususi bir önem arz eder. Güzellik denilince şüphesiz akla ilk gelen sevgilidir. Sevgili, klasik edebiyatta aşkın tecelli ettiği en önemli unsurdur. En renkli hayaller en anlamlı kelime ve kavramlar sevgili etrafında gelişmiştir. Klasik Türk şiirindeki sevgilinin vasıflarının oluşmasında Fars edebiyatının etkisi büyüktür. Bunun yanında, Türk düşünce dünyasının, İslâm inancı ve tasavvufun da rolünü göz ardı etmemek gerekir. 14. yüzyılın sonu, 15. yüzyıl ile 16. yüzyıl klasik Türk şiirinde İslâm inancının gücü dikkat çekici boyuttadır. Bu dönem metinlerinde sevgiliyle ilgili yapılan benzetmelerde dinî unsurlar, zengin bir kullanım alanı oluşturmuştur. Dinî kaynaklı benzetmelerin, 17. yüzyıldan itibaren -daha önceki yüzyıllara nazaran- epey azaldığı dikkat çekicidir. Çalışmamızda; dinî kelime ve kavramların sevgiliyle birlikte, özellikle benzetmelerde nasıl kullanıldığı ve bu kavramların hangi yönde yoğunlaştığı ortaya koyulmuş bunun sebepleri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sevgili, Klasik Türk Edebiyatı, Benzetme, Teşbih, Dinî Unsurlar

* Yrd. Doç. Dr. Fatih Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, e-posta: nozcan@fatih.edu.tr

Abstract

The main theme of classic Turkish poetry is love. In this type of poetry we can find many kinds of poems, from concrete to spiritual, from material to meaning, from menial to sublime. The effect of religion and mysticism on all types of love in classic literature is great. It is inevitable that the feeling of love has lots of signs and connotations in a style of literature where love is studied intensively. Therefore, the treatment of the concept of beauty bears great importance for classical Ottoman poets. Undoubtedly it is the beloved that comes to mind first when beauty is concerned. The beloved is the most significant factor around whom love appears in classic literature. The most colorful dreams, meaningful words and concepts turn around the beloved. Moreover, the effect of Persian Literature is great on the formation of the features of the beloved in classic Turkish poems. Also, we cannot ignore the role of Turkish thought, Islam and mysticism in these poems. Through the end of 14th and 15th centuries the power of Islamic belief is very remarkable in Turkish poems. In this period, when describing the beloved a rich variety of religious images and metaphors are used. In the 16th and 17th centuries when the Ottoman Literature reached its peak, religious metaphors were used together with the beloved. However, when comparing first period texts with these texts many differences emerge. It is striking that uses of religious metaphors have decreased more since the 17th century than in the former centuries. In our research we try to show how religious words and concepts are used together with the beloved, especially with metaphors. Also, we investigate the areas in which these concepts are most often used and motivations for these patterns.

Key Words: Beloved, Classic Turkish Literature, Simile, Metaphor, Religious elements

Giriş

Klasik Türk şiirinde, sevgili ve sevgili etrafında kullanılan sembol ve kavramlarla ilgili, farklı açılardan pek çok değerlendirme yapılmıştır. Sevgilinin klasik şiirimizin dünyasındaki mutlak hâkimiyeti ile fert ve toplum hayatındaki etkisi hakkında farklı yorumlarda bulunulmuştur. Sevgili etrafında kullanılan kavramlar, kültürlerin bilinçaltındaki duygu ve düşünce dünyaları çerçevesinde şekillenmiş, her kültür ‘sevgili’ anlayışını ‘aşk ve sevgi’ kavramları karşısındaki tutumunu ortaya koyar nitelikte oluşturmuştur. Her milletin kendine göre, aşk anlayışını temsil eden idealize edilmiş genel bir sevgili tipi vardır. Bu tip, döneme, dine, coğrafyaya ve milliyete göre değişik biçimlerde ele alınmıştır. Meselâ; Türk destanlarındaki sevgili, estetik özelliklerinden ziyade kahramanlık özellikleri ile karşımıza çıkar. *Dede Korkut*’ta kahramanlık motifleri önde olmakla beraber yerleşik hayatın etkisi ile sevgili, az da olsa estetik güzelliği ile kendini gösterir. Türk halk edebiyatındaki sevgili, hayatın içinde daha realist çizgilerle anlatılır. Aynı milletin içinden ortaya çıkmış klasik Türk edebiyatının sevgili tipi ise -Türk halk edebiyatındaki sevgili tipiyle ortak yönleri olmakla beraber- kendi dünyası içinde farklı bir konumdadır.

Divan şiirinde, sevgilinin güzelliği tasvir edilirken dinî kavramların kullanılmasına ciddi rağbet gösterilmiştir. Bu çalışmada, klasik Türk edebiyatında sevgili ile ilgili tasvir ve benzetmelerde dinî unsurların nasıl kullanıldığı değerlendirilecektir.

Türklerin İslâmiyet’le karşılaşması VIII. yüzyıla rastlar. Sonraki dönemlerde; İslâmî bilgileri öğrenmek için Arapça ve Farsça kaynakları okuyan Türk aydınları, köklü Türk medeniyetinin temelleri üstünde, bu iki kültürün etkisiyle yeni bir medeniyetin inşasına başladılar. Coğrafi yakınlıktan dolayı yeni dinlerini Araplardan çok İranlılardan öğrenen Türkler, bu esnada İranlıların yazılı kültürü ve edebiyatı ile de tanıştılar. İran’a tahsile giden Türk aydınları dinî eserlerin yanında Fars edebiyatının edebî eserlerini de tanıdılar. Öncelikle bu eserleri tercüme yoluyla kendi coğrafyalarına taşıdılar. İnanç merkezli bu kültür alışverişi sonucunda Türkçe, Arapça ve Farsçadan yeni kelimeler aldı ve bu kelimeleri gramer yapısını koruyarak kendi algı ve anlayışına göre bünyesine yerleştirdi. Çünkü;

“Yeni bir din, kendine mahsus tefekkür sisteminin kelimeleri ile gelir ve yeni bir âlem yaratır. İnsanı en derin hayat ihtiyacından kavrayan din, zaruri olarak, kendi tefekkürünün ifadesini kendi dilinde taşır. Ve bu suretle, o medeniyet dairesine giren cemiyetin dili üzerinde müessir olur.” (Tarlan, 1981: 82).

Söz konusu etkileşimler sonucu münevver sınıf, Halk edebiyatından farklı çizgide, inancın ortak dili olarak gördüğü Arapça ve Farsça kelimelerin kullanıldığı yeni bir edebiyat dolayısıyla da yeni bir edebî lisan oluşturmuştur. Bu dönem aynı zamanda Anadolu’daki Ahmed-i Yesevî çizgisinden gelen dinî-tasavvufî Türk edebiyatının canlı olduğu bir döneme de rastlar.

14. yüzyılda, klasik Türk şiirinin ilk olgun örnekleri ile karşılaşılır. 14. yüzyılın sonu ve 15. yüzyıl klasik Türk şiirinde; hem mesnevilerde hem de divanlarda, İslâm inancının gücü dikkat çekici boyuttadır. “Her edebiyat, kendi devrinin bir tefekkür, bir tahassüs ve tahayyül kâinatıdır. Kendi devrinin hususiyetlerini, zevklerini, san’at telakkilerini, hurafelerini, itikadlarını, hakiki ve bâtıl bütün bilgilerini taşır.” (Levend, 1984: 7). Bu ölçüden hareketle, söz konusu dönemde dinin sosyal hayattaki etkisinin arttığını söylemek mümkündür. “Bir milletin dinî inanç ve geleneklerinin onun hayatının her safhasına nüfûz etmesi tabiidir.” (Cebeci, 1980: 36). Klasik Türk edebiyatında dinin hâkimiyeti Tanzimat’a kadar değişmeden devam etmiştir. Toplumun ortak kabulü olmasının yanı sıra devlet sisteminin de dine dayanması bunda etkili olmuştur. Ali Nihad Tarlan, dinin klasik edebiyatın diline olan etkisini;

“İslâmiyet kavmiyetin dehşetli aleyhtarı idi. Çünkü o âlemşûmul bir din olmak davasını taşıyordu. Binâenaleyh münevver sınıf, bugünkü milliyet zihniyeti ile kendi öz dilinde orijinal bir edebiyat ibdâ etmek düşüncesinden çok uzaktı.” (Tarlan, 1981: 43) cümleleriyle değerlendirir.

İslâm dininde başından beri musiki, resim, heykel, şiir gibi sanat dallarıyla ilgili tartışmalar olmasına ve bu tartışmaların her dönemde Selçukluda ve Osmanlıda devam etmesine rağmen; Türk-İslâm devletlerinde sanatın her dalında

değerli eserler verilmiştir. “İslâm’da dinle sanatın ilişkisi daha başından beri bir denge sergilemiştir. Daha açık bir söyleyişle din İslâm sanatı için bitmez bir ilham kaynağı olmuş ve sanat hiçbir zaman dini kullanmak gibi bir cürete kapılmamıştır.” (Koç, 2009: 15). Özellikle şiirde, kelime ve kavramlar, benzetme ve sembollerin oluşmasında inanç, sanatçıyı yönlendiren temel unsurların başında gelmektedir. Müslüman sanatçı için, sanat bir amaç değil, genellikle dinî unsurların öncelikli olarak kullanıldığı, ulvî olanı anlatması ve yansıtmaya gereken bir araçtan ibaret görülmüştür. Edebiyatın başkahramanı olan sevgili de klasik Türk edebiyatı şairleri tarafından, dünya görüşü ve yaşam tarzı ne olursa olsun bu anlayışa göre ele alınmıştır.

Klasik Türk şiirindeki sevgilinin vasıflarının oluşmasında şüphesiz Fars edebiyatının etkisi büyüktür ama bunun yanında Türk düşünce dünyasının ve tasavvufun da rolünü göz ardı etmemek gerekir. Fars edebiyatı bu konuda sadece Türkleri değil Arap dünyasını da derinden etkilemiştir. Fakat her millet zamanla, etkilendikleri unsurları kendi bünyelerinde eriterek millîleştirmiştir. Arap, Fars ve Türk edebiyatının en büyük ortak paydası din ve dinden doğan tasavvuf anlayışıdır: “Güneşi, ayı, gülü İran şairi gördüğü gibi Türk şairi de görüyordu. Tavaf edilecek yer olarak ancak Kâbe’yi, saadet mefhumunun kemali olarak ancak cenneti bilen biri, mevcut sevgilinin diyarını bu ikisinden başka neye benzetebilir?” (Tarkan, 1981: 43-44). Mecazî sevgiliyi hakiki sevgiliye giden meşakkatli bir yol, aşılması gereken bir geçit olarak gören doğu dünyasında; özellikle, sevgili ile ilgili kavramlarda dinî kelimelerin anlam ve çağrışımlarından faydalanılması tabiidir.

“Osmanlı dönemi şairlerinin fikri yapıları üzerinde yapılan incelemelerde -tıpkı diğer ortaçağ toplumlarında olduğu gibi- karşımıza birinci planda hep “dini inaçlar”ının çıktığından dolayı bunlar arasında ‘din araştırmaları’ en merkezi rolü oynayacaktır... Osmanlı toplum mozağinde yer alan bütün bu sosyal katmanları buluşturan ortak düşünce haritası (paradigma) olarak ‘tasavvuf’un ve ortak bir üst dil olarak da tasavvufî dilin rolü çok önemli bir anahtar sunmaktadır.” (Kılıç, 2007: 32). Klasik edebiyatın anlayışına göre; sevgili, aşkın tecelli ettiği en önemli unsurdur. En renkli hayaller, en anlamlı kelime ve kavramlar sevgili etrafında gelişmiştir. Âşığın dünyasının merkezinde kayıtsız şartsız sevgili vardır. Bu anlayıştan dolayıdır ki şair, sanatını sevgili merkezli kurgular, özenle seçtiği kelimelerini sevgilinin vasıflarını anlatmak için büyük bir titizlikle yan yana getirir: “Her şey onun etrafında döner. Ona doğru koşar. Ona yakınlığı nispetinde feyizli ve mesuttur.” (Tanpınar, 1985: 23). Yaratıcı, sanatının en güzel ve en mükemmel yönlerini sevgilide tecelli ettirmiştir. Sevgili, cemal isminin tecellisidir, sultandır, güneştir, dolunaydır, güldür, goncadır vb. O sadece cemal sahibi değil aynı zamanda da celâl sahibidir, âşığa zulmeder, yüz vermez; cevri ü cefa, naz u istiğnada bulunur.

Kuralları gelenek tarafından belirlenen klasik edebiyatta tasvir edilen sevgilinin vasıfları ve bu vasıflar için kullanılacak kelime ve kavramlar bellidir:

“Divan şiirinde, sevgilinin güzellik öğelerine ilişkin ya da benzeri konularla ilgili benzetmeliklerin (müşebbehün-bih) bütün şairlerce kullanılan "ortak bir malzeme"

olduğu açık bir gerçektir. Her şair, yılan, sünbül ve kemendi "saç"; su, güneş ve ayı "yüz"; hilâl, mihrap ve yayı "kaş"; nergis, âhû ve katili "göz"; gonca, şarap ve noktayı "ağız"; mum, elif ve serviye "boy" anlamlarını verecek biçimde pek çok kez kullanmıştır. Ancak, divan şairi bunu yaparken farklı hayâller yakalamayı ve bu kavramlara bağlı olarak zengin bir çağrışım zinciri kurmayı da amaçlar. Hangi kavramın hangisiyle bir arada olacağı, neyin neyi izleyeceği, neyin neye benzetileceği önceden bilinir." (Dilçin, 2003).

Bin bir itina ile seçilen kelimelerle vasfedilen sevgili, kusursuz tasvir edilmek istendiğinden ortaya soyut bir sevgili çıkmıştır. "Gerçek dışı ya da gerçek üstü olduğunu başta da belirttiğimiz ortak ideal güzel ise doğada ya da gerçekte var olan belli bazı varlıklarla benzerlik kurarak, onlara benzetilerek yaratılmış; bu durum giderek sanatçıyı kalıp benzetmeleri kullanmaya yöneltmiştir." (Mengi, 2000: 52).

Kısaca sevgili; güzeli ve güzele ait her şeyi mahiyetinde cem eden idealize edilmiş ulvî bir varlıktır. Sanki o ölümsüzlüğün yeryüzündeki temsilcisi, ölümlüler tarafından ulaşılması mümkün olmayan, yaklaştıkça uzaklaşan, uzaklaştıkça karşısındakini halden hale koyan yorumu güç bir rüya gibidir. Güzellik denilince akla ilk gelen odur:

"(Sevgilideki) Güzellik, alımlılık, çekicilik ve tatlılık arifle Allah arasında bir şekildir. Kuşkusuz mana ehli şekilde kalmayıp her güzelin yüzünde ilahi güzelliğin pırıltılarını, mutlak güzelliğin nurlu sırlarını seyreder. "Fe eynemâ tevellû fe-semme vechullah"¹ ayeti gereğince nakışında nakkaşı ve eserinde onun yaratıcısını görebilir... Buna göre şairler ezeli yaratıcının övücüleri en güzel yaratıcının sırlarının methedicisi ve keşfedicileridir." (Kam, 2008: 53).

Klasik şiirde, sevgili ile ilgili benzetmelerde dinî unsurlar açısından zengin bir kullanım alanı oluşmuştur. Bu duruma, ilk dönem metinlerinde, özellikle 14. ve 15. yüzyıllarda daha fazla rastlanır. Divan şiirinin zirvesinin yaşandığı 16. ve 17. yüzyılda da dinî benzetmeler sevgili ile birlikte daha fazla kullanılmıştır.

Klasik Türk Edebiyatı'nın ilk olgun örneklerinin görülmesi, dinî öğelerin diğer yüzyıllara göre daha fazla kullanılması münasebetiyle, araştırmamızda 15. yüzyıl divanları esas alınmıştır. Sevgili ve sevgili ile ilgili benzetmeler söz konusu olduğu için de divanların gazeller bölümünün değerlendirilmesi tercih edilmiştir. Dinî benzetmelerle yapılan sevgili tasvirlerinde öne çıkan güzellik unsurlarını içeren örnekler, başlıklar halinde sistematik olarak incelenecektir.

1. GÜZELLİK:

a. Güzellik/Hz. Yûsuf:

Hız. Yusuf edebiyatımızda yüzünün ve ahlakının eşsiz güzelliği ile şöhret bulmuştur. Klasik Türk şiirinde sevgilinin güzelliği hem Mısır ülkesine hem de Hz.

¹ "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır." (Bakara, 2/115)

Yusuf'a benzetilir. Sevgilinin güzelliği anlatılırken Hz. Yusuf'un kıssalarına telmihte bulunulur. Hz. Yusuf'un güzelliğini kıskanan kardeşleri onu ortadan kaldırmak için plan yaparken, Hz. Yusuf başka bir yerde rüya görür. Rüyasında güneş, ay ve on bir tane yıldız kendisine secde eder. Aynen onun gibi sevgili de Hz. Yusuf gibi güzellik ülkesinin sultanıdır. Ay ve güneşin o güzellik karşısında secde kılmasına şaşırılmamak gerekir.

Secde kılmasın mı ol Yûsuf-cemâle mihr ü mâh

Kim melâhat Mısır'ın tahtında sultândır henüz

(Ahmed Paşa, 119/3)²

b. Güzellik/Mushaf:

Mushaf, lugatte; “sahife haline getirilmiş şey, kitap, Kur’ân” (Devellioğlu: 1982: 822) olarak geçer. İslâm inancına göre kâinatta görünen her şey Allah’ın ayeti hükmündedir. Güzellik kavramı, Allah’ın sanatının en güzel şekilde ortaya çıkması olarak değerlendirildiğinden ilâhî bir kitaba, genellikle de Kur’ân-ı Kerîm’e benzetilir; güzelliğe dair her vasf da bir ayet telakki edilir.

Ahmed Paşa, sevgilinin güzelliğini Mushaf’a, yanağındaki ayva tüylerini ayete, siyah renkli benleri de harflerin altındaki üstündeki noktalara benzetir. Bunların, i’râb gibi güzellik Mushaf’ını süslediğine işaret edilir. İ’râb; Arapçada kelime fiillerin sonunda bulunan harf ve hareketlerin değişmesi ve bu değişikliği ve sebeplerini öğreten ilme denir:

Hat-ı sebzinde düşen nokta-i hâl-i siyehin

Hüsnünün Mushaf’ını zeyn eder i’râb gibi

(Ahmed Paşa, 335/13)

Necâtî Bey de sevgilinin güzelliğini Mushaf, hatlarını ayet olarak ele almıştır. Sevgilinin güzelliği ile Rûm ili, hatları ile küffar arasında ilgi kurmuştur. Bir gün, sevgili yaşlanacak, ayva tüyleri onun güzelliğine; Rûm ili gibi güzel bir yerin kâfirlerin yağmalaması misali zarar verecektir:

² Alıntı yapılan beyitlerin altında verilen numaralar sırasıyla şairin adı, divanın gazeller bölümündeki şiir numarası ve gazeldeki beyit sırası olup, söz konusu divanların künyesi kaynakça bölümünde gösterilmiştir.

Mushaf-ı hüsnünde hattın yazdığı âyet bu kim
Rûm ili yağmaya varıp mü'mini küffâr sır

(Necâtî, 187/5)

Sevgilinin tavus kuşunun kuyruğuna benzetilen halka halka saçları, güzellik Mushafının etrafını çevreleyen kenar süslemelerine benzetilmiştir:

Halka halka şeh-per-i tâvûs gibi saçların
Mushaf-ı hüsnün kitâbın ser-be-ser zeyn eylemiş

(Necâtî, 252/5)

Mâşukun Mushaf'a benzeyen cemâlinde kaşlar besmeleye teşbih edilir. Güzelliğin Mushaf olarak kullanıldığı beyitlerde şairler, kelime oyunları yaparak küfür ve imanı da bir arada kullanırlar. Sevgilinin yüzü iman, onu örten saçları da küfürdür:

Kaşı bismillâh ile ola cemâli Mushaf'ın
Küfr-i zülfinde gör onun nice îmân gizlüdür

(Mihri, 41/3)

c. Güzellik/Ayet:

Güzellik kavramı, Mushaf'ın yanında ayet olarak da beyitlerde geçer. Necâtî Bey; gönlünün sevgilinin ayete benzeyen güzelliğini bir vird bir dua gibi sürekli tekrar etmesini, Hazret-i Osman'ın Yusuf Suresi'ni okumasına benzetir:

Âyet-i hüsnünü dil hoş vech ile takrîr eder
San ki Yûsuf Sûresi'ni Hazret-i Osmân okur

(Necâtî, 196/4)

Bazen sevgilinin güzelliği ayet olur yanakları da o güzelliği tefsir eder. Âşık için aşka ulaşmak öyle kolay bir şey değildir. Aşk gizli bir mahzendir. Bu gizemli mahzenin anahtarı sevgili uğrunda çekilen gam ve meşakkattir:

Âyet-i hüsnedür ruhun tefsîr
Mahzen-i ışkâdur gamun miftâh

(Cem Sultan, 28/5)

Âşığa göre, eğer sevgilinin güzellik ayeti kâfirlere inseydi, kâfirler muhakkak Allah'ın varlığına iman ederdi:

Senin bu âyet-i hüsnün eğer kâfirlere inse
Diye kâfirler *âmennâ ki lâ hallâka illâhu*

(Şeyhî, 146/5)

d. Güzellik/Sûre:

Değişik yerlerde sevgilinin güzelliği iman ayetlerini içinde barındıran sureye benzetilir. Bu manzara sadece insanı değil, canlı cansız bütün varlıkları imana getirir.

Âyet-i îmân görüpdür sûre-i hüsnünde kim
Şimdi barmak kaldurup îmân arz eyler çerağ

(Cem Sultan, 162/5)

Cem Sultan, çerağı kişileştirerek şahadet parmağını kaldırıp iman eden birine benzetmiştir. Sevgili o kadar güzeldir ki onun güzelliği iman hakkaniyetini açıklayan surelere benzer. Çerağ, sevgilinin sureye benzeyen güzelliği vesilesiyle iman ayetinin sırrına vakıf olmuş, ona hayran olarak imana gelmiş, imanını âleme güzellik suresine ilan etmiştir.

e. Güzellik/Mescid:

Güzellik, içinde ibadet edilen kutsal bir mescittir. Sevgilinin kaşları o mescidin mihrabı, aşk da imamıdır. Âşık, güzellik mescidinde her daim mihraba benzeyen kaşların kemerine secde etmeyi arzu eder:

Mescid-i hüsnünde aşkı çün imâm etsem gerek
Tâk-ı ebrûna sücûd-ı ber-devâm etsem gerek

(Ahmed Paşa, 171/1)

f. Güzellik/Kâ'be:

Güzellik, aynı zamanda Kâbe'ye teşbih edilir. Klasik Türk edebiyatında âşık, sevgilinin bulunduğu mekândan ayrılmaz. O güzellik Kâbe'si etrafında cezbeyle tavaf eden sadık bir hacı gibidir. Kâbe, Müslümanlar için kutsal bir mekân olduğundan, inanışa göre kâfirlerin Kâbe'ye girmeleri haramdır. Aşığın, güzellik Kâbe'sini tavaf etmesinin yanında ikinci önemli vazifesi, Kâbe'ye girmeye çalışan kâfir rakiplerden orayı korumaktır. Onun ömrü, güzellik Kâbe'sini tavaf ve orayı kâfir rakiplerden korumakla nihayete erecektir:

Kâ'be-i hüsnün görüp ağıâr ile ceng ederim

Ömrümü hacc ü gazâ ile tamâm etsem gerek

(Ahmed Paşa, 171/6)

g. Güzellik/Bayram:

Ramazan'ın sona erip bayramın geldiği, ayın hilal şeklinde görülmesi ile belli olur. Bayramlarda halk içerisinde coşkulu bir mutluluk yaşanır. Sosyal hayatla ilgili bu durum klasik şiire de yansımıştır. Klasik şiirde âşık, sevgilisini günler, aylar geçer bir türlü göremez. Yani âşık da bir nevi ayrılık orucu tutmaktadır. Sevgili hilâl kaşıyla ve etrafı aydınlatan güzelliği ile aşığın bulunduğu yere geldiği zaman aşığın bayramı olur. Halk, nasıl bayramlarda sevinç ve heyecan yaşıyorsa âşık da sevgilinin güzelliği karşısında aynı duyguyu yaşar:

İhtiyâcım hadden aşmıştır vîsâlin nakdine

İyd-ı hüsnündür bu gün müflî-nevâz ol gey ganî

(Ahmed Paşa, 347/6)

h. Güzellik/Kıyamet:

Sevgilinin güzelliği, muhatabını ölümden beter hallere dâcâr ettiğinden, âşıkları kavga ve kargaşayla birbirine düşürdüğünden kıyamete benzer. İslâm inancına göre kıyametin kopmasından önce pek çok alametler zuhur edecek, kıyamet esnasında da büyük kargaşa yaşanacaktır. Sevgilinin, güzelliğiyle âşıklar meclisine teşrif etmesi kıyamet alameti gibidir. Onun gelmesiyle âşıklar arasında fitne, kavga ve kargaşa baş gösterir. Taraflar onun için kıyasıya bir mücadeleye

başlar, ortalık kan deryasına döner. Beyitlerde kıyametle ilgili rivayetlerin çoğu, sevgilinin güzelliğinin değişik yönleriyle bağlantılı kullanılır.

Dizer bir kılda uşşâkı meger hüsnün kıyâmetdir

Ki akl u dîn ü dil alur begüm deccâldûr zülfün

(Mihri, 94/4)

Beyitte, sevgilinin güzelliği kıyamete; sevgili karşısında sıralanan âşıklar da sırat köprüsünden geçen kullara teşbih edilmiştir. Sevgilinin saçları ise kıyamet alameti olduğuna inanılan fitneci Deccal'e benzetilmiştir. Deccal, nasıl inananların imanlarını kaybetmesini hedefliyorsa, sevgilinin saçları da aşkın aklını, gönlünü ve dinini alır.

i. Güzellik/Mi'râc:

Mi'râc, kelime anlamı olarak; merdiven, yükselecek yer, en yüksek makam anlamına gelir. Aynı zamanda, Hz. Muhammed (as)'in Allah'ın huzuruna cismen, ruhen yükselmesi mucizesidir. Klasik Türk edebiyatında ulvî bir unsur olan güzellik, 'Mi'râc' benzetmesiyle de karşımıza çıkar.

Aşk duygusu, insanı kemale erdiren, mertebe kazandıran bir duygudur. Sevgilinin güzelliğine ulaşmak için aşkın, aşk çilesi çekerek manen yükselmesi gerekir. Necâtî Bey, sevgilinin yüzünü çevreleyen uzun zülûflerini gökyüzüne doğru uzanan uzun bir merdiven olarak tasavvur etmektedir. Sevgili, zülûf merdivenlerini, onun mi'râca benzeyen güzelliğine yükselmesi amacıyla, âşıkları için kurmuştur.

Hüsn mi'râcına âşıklar urûc etsin diye

Nerdibân edip durur zülfeynin eflâke direk

(Necâtî, 327/2)

j. Güzellik/Sünnet:

Sünnetin sözlük anlamı, “yol, gidiş, tabiat, prensip, kanun” demektir. Terim anlamı olarak sünnet, Hz. Muhammed (as)'in söz, davranış ve beyanlarının tamamı anlamına gelir. İslâmiyet'te kişi davranışlarını sünnete göre düzenlerse sevap kazanır. Sünneti yerine getirmezse bundan mesul olmaz. Sünnet, farz gibi değildir. Farz, kesinlikle tavsiye edildiği vakitte ve miktarda yerine getirilmesi gereken bir

vecibedir. Farzı yerine getirmeyen kişi hem cezaya müstahaktır hem de Hak katında günahkâr olur.

Cem Sultan beyitte, ‘sünnet-i hüsn’ tamlaması ile güzelliği dinî bir terim olan sünnete benzetmiştir. Şair; “Ey sevgili! Senin güzelliğin sünnet; rakib ise hem kâfir hem de şeytan! Neden o seni farz gibi her zaman görsün?” diyerek feryad eder. Asıl iman ehli olan kendisinin buna layık olduğunu ima eder:

Sünnet-i hüsnüni farz itme rakîb-i kâfire

İy sânem şeytâna ta’lîm eyleme bu mezhebi

(Cem Sultan, 320/5)

2. SAÇ:

a. Saç/Kâbe Örtüsü:

Klasik Türk edebiyatında sevgilinin saçı siyahtır. Konumuz çerçevesinde baktığımızda saç, rengi ve sevgilinin cemalini çevrelemesi münasebetiyle; “Kâbe, Kâbe örtüsüne benzetilir.

Kâbe, İslâm dininde küfre karşı imanın sembolüdür. İman, küfrün karanlığını yok eden aydınlıktır yani nurdur. Kâbe örtüsü sembolik olarak bu nuru çevreleyen, muhafaza eden manevi bir anlam taşır. Klasik şiirde sevgilinin yüzü nur, saçları da bu nuru çevreleyen Kâbe örtüsü olarak tasavvur edilir. Mihrî Hatun; “O put (kadar güzel) sevgili saçlarını yanaklarının üzerine salsa buna şaşılır mı? Kâbe örtüsüne karalar nasıl yakışıyorsa onun cemâlini çevreleyen saçlara da karalar öyle yakışıyor.” diyerek saç-Kâbe örtüsü benzetmesini renkli bir şekilde ifade etmektedir:

Çekse zülfini sanem ruhları üstüne n’ola

Yaraşur Ka’be’nün örtüsü ki ola karalar

(Mihrî, 25/3)

Âşık, bir gün sevgilinin zülfünün gamıyla ölürse, yakınlarına, tabutunun üstünü Kâbe örtüsüyle örtmelerini vasiyet eder. Bunu iki şekilde yorumlamak mümkündür: Birincisi, Kâbe örtüsü, aşığa ölüm sebebi olan sevgilinin zülûflerini hatırlatacaktır. İkinci olarak âşık, aşkı uğrunda öldüğünden aşk şehididir. Şehit olan birinin tabutunun üstüne Kâbe örtüsü gibi kutsal bir şeyin örtülmesi anlamlı olacaktır:

Kara Ka'be örtüsüyle örtesüz tâbûtumu
Ölücek zülfü gamından dostlar kardaşlar

(Necâtî, 123/3)

Kâbe, Müslümanlar için kutsal bir mekândır, bir ibadet yeridir. İbadethanelerin de temiz olması esastır. Kâbe'ye ancak temiz olanlar girebilir. Bu yüzden Kâbe'ye *Beytü'l-Mutahhar* veya *Beytü'l-Mukaddes* de denir.

Aşağıdaki beyitte saç, *Beytü'l-Mutahhar*'ın perdesine benzetilmiştir. Mutahhar, temiz, pak, kutsal, temizlenmiş anlamındadır.

Kaşundur gûşe-i Beytü'l-Mukaddes
Saçundur perde-i Beytü'l-Mutahhar

(Cem Sultan, 110/4)

b. Saç/Tesbih:

Sevgilinin örülmüş uzun saçı, şekil yönünden; bir ipte dizili tesbih tanelerine benzetilir. Şeyhî'ye göre sevgili saçının tesbihi o kadar etkilidir ki onun karşısında rahipler, özel kıyafetlerinin kemerlerini keser, ellerindeki haçı da kırıp parçalar:

Saçın tesbîhini sun Şeyhî'ye kim
Kesip zünnârın uşada salîbi

(Şeyhî, 169/7)

Ayrıca tesbih bir sayma, hesap etme aracıdır. İbadet ehli onunla yaptıkları dua ve virdlerin hesabını tutar. Sevgilinin tesbihi de zülfüdür. Beyitte, elini saçlarına götürüp zülüfleriyle oynayan bir güzel hayal edilmiştir. O güzel tesbihe benzeyen zülüflerini eline alır, onlarla gâh âşıklarına reva gördüğü cevri ü cefaları sayar gâh yaptığı nazların hesabını tutar:

El uzatıp çevirdiği tesbîh-i zülfünü
Gâhî şumâr-ı cevri eder ü geh hîsâb-ı nâz

(Ahmed Paşa, 109/4)

c. Saç/ (Hz.)İbrahim:

Sevgilinin yanağı renginden dolayı ateşe veya gülistana, zülfü de ateş içindeki Hz. İbrahim'e teşbih edilir:

San İsmâ'il dir çeşmin ki yatar hançer altında
Yâ İbrâhimdir zülfün ki olmuş gülsitân âteş

(Ahmed Paşa, 127/3)

d. Saç/Mahşer:

Mahşer, İslâmiyet'e göre yeryüzüne gelmiş bütün canlı varlıkların ölümden sonra Allah'ın emriyle dirilip toplanacakları yerdir. Sevgilinin saç mahşer yerinde oluşacak kalabalığa benzetilmiştir. Cem Sultan, işlediği günahların hepsinin amel defterine yazılması halinde günahlardan dolayı oluşacak siyahlığı; çokluğu ve rengi yönüyle sevgilinin zülüfleri ve hatlarına benzetmiştir:

Mahşer-i zülfünde hattundan siyâh olur günüm
Her günâhum yazılırsa nâme-i a'mâlûme

(Cem Sultan, 281/3)

e. Saç/Kutsal Geceler:

Yanağı bayrama benzeyen sevgilinin saçları da Kadir gecesi, Mi'râc gecesi veya Regaib kandili olarak tasavvur edilir.

Dudagı durur çeşme-i hayvân u beni Hızır
Yanağı durur îd ü saç Kadr ü Regâyib

(Ahmedî, 57/4)

f. Saç/Ayet:

Kur'ân-ı Kerim'de Rahman suresinin 17. ayetinde “O, iki doğunun ve iki batının Rabbidir”³ buyrulmaktadır. Bazı ayetlerde de sadece “doğunun ve batının Rabbi” ibaresi geçer. Ahmedî, sevgilinin saçlarını yön olarak batı ile birlikte ele

³ Rahmân, 55/17.

almıştır. Güneş batınca kâinat karanlığa bürünür, sevgilinin saçları da bundan dolayı batının Rabbi olan Allah'ı hatırlatır:

Yanagunda ohınur *Rabbü'l-meşârik*

Saçunda yazılır *Rabbü'l-megârib*

(Ahmedî, 65/3)

Leyl Arapça'da gece demektir. Gece siyahtır. Sevgilinin saçları da siyahtır.

Kaşun *Nûn ve'l-Kalem* alnun *Tebârek*

Saçun *ve'l-Leylî* yüzün *Ve'd-duhâdur*

(Ahmedî, 230/7)

g. Saç/Peygamber Mucizeleri:

Klasik şiirimizde sevgilinin yüzü ve sinesi hazineye, saçları da hazineyi bekleyen yılanı, ejderhaya benzetilir. Şairler, bu münasebetle sevgilinin saçlarını ele alırken, Hz. Mûsâ'nın asasının yılanı dönüşme mucizesine telmih yaparlar:

Lebün enfası 'Îsîden işâret

Saçun i'câzı Mûsîden nişândur

(Ahmedî, 177/3)

Âşık, aşkının kerametiyle sevgilinin zülûflerini Âsâ-yı Mûsâ'ya çevirmek ister. Rakibi onun saçlarıyla helak etmek tabii ki daha anlamlı olacaktır.

İşkun kerâmetinde rakîbi helâk için

Zülfün Âsâ-yı Mûsa gibi ejdehâ kılam

(Adlî, 92/2)

h. Saç/Deccal:

İslam telakkisine göre; kıyamet kopmadan önce ortaya çıkacak alametlerden biri de Deccal'dır. İnanişâ göre Deccal, yeryüzünde büyük fitneler koparacak, zulümler ve katliamlar yapacaktır. Sevgilinin zülfü de Deccal gibidir. Âşığın dinine, imanına, aklına zarar verir:

Dizer bir kılda uşşâkı meger hüsnün kıyâmetdir
Ki akl u dîn ü dil alur begüm deccâldûr zülfün

(Mihri, 94/4)

i. Saç/ Rahmet-i Rahmân:

Aşağıdaki beyitte saçın nefesi/kokusu Allah'ın rahmetine benzetilmiştir. Rüzgâr estiği zaman sevgilinin saçlarından yayılan güzel kokular aşığa hayat verir. Bundan sadece âşık değil, kâinattaki her şey hayat bulur:

Yine saçın nefesi rahmet-i Rahmân bigidir
Hoş zamândır ki cihânın bedeni cân bigidir

(Şeyhî, 49/1)

j. Saç/ Bilâl-i Habeşi:

Salâ, Müslümanları cuma namazına ve cenazeye çağırarak için minarelerden yüksek sesle makamla okunan salâvattır. Salânın amacı müminleri ibadet ve duaya çağırmaktır.

Sevgili o kadar güzeldir ki onun güzelliği, içinde ibadet edilen bir camiye benzer. Bu güzelliğin âleme ilan edilmesi için salâ verilmese de olur. Çünkü onun kulaklarının yanındaki zülfü, Bilâl-i Habeşî'nin parmağı gibidir. Bilindiği üzere Bilâl-i Habeşi, Hz. Muhammed (as)'in müezzini idi. Onun sesi o kadar güzeldi ki o ezan okurken çok kişi gözyaşlarını tutamazdı. Siyahî bir köle olan Bilâl-i Habeşî, Müslümanlığı kabul ettikten sonra sahibi tarafından büyük işkencelere maruz kalmıştı. Hz. Ebubekir onu satın almış azat etmişti. Bilâl-i Habeşî deyince ilk akla gelen ezan ve salâyı çok güzel okuması ve zenci olmasıdır. Beyitte Necâtî, Bilâl-i Habeşî'nin bu özelliklerinin hepsine telmihte bulunmuş, bunlar ile sevgili arasında bağlantı kurmuştur:

Câmi'-i hüsne salâ etmez ise neyler ola

Zülfî gûşunda çü engüşt-i Bilâl-i Habeşî

(Necâtî, 590/5)

3. KAŞ:

a. Kaş/Mihrâb, Secdegâh:

Kaş, eğriliği dolayısıyla mihrâbdır. Kaş-mihrâb benzetmesi İslâmiyet sonrası Türk edebiyatında hem Klasik Türk edebiyatında hem de Türk halk edebiyatında çok yaygın kullanılmıştır.

Ahmed Paşa'ya göre imam, sevgilinin gözleri ve kaşlarının hayalinden sarhoş olmuştur. Namaz kıldırmak için mihrâba geçince hatırına, sevgilinin mihrâba benzeyen kaşları gelir ve Kur'ân-ı Kerim'i yanlış okumaya başlar:

Mest olupdur çeşm ü ebrûnun hayâlinden imâm

K'okumaz mihrâbda bir harf-ı Kur'ânı düüst

(Ahmed Paşa, 20/4)

Kaş, mihrâb olunca âşık o mihrab karşısında secde eder. Âşık, sadece maşukun kaşlarının mihrabı karşısında eğilir. Onun için bütün ibadetler bir yana mihraba benzeyen kaşlar önünde eğilmek bir yanadır:

Ka'be hakkı Avnî baş eğmez namâza yüz yumaz

Kaşların mihrâbına secde kılâm yeter bana

(Fâtih, 3/7)

Kimi zaman sevgilinin cemâlinin Kâbe'sinde aşk imam olarak karşımıza çıkar. İmam; namazda kendisine uyulan, önde buluna, dinde yeni bir yol metot oluşturan kişiye denir. Aşk duygusu aşığı bir imam gibi yönlendirmeye başlar. Âşık, sevgiliyi gördüğü gibi onun karşısında karar verme özelliğini yitirir. Kâbe'de ibadet edenler nasıl cezbeyle geliyorsa o da sevgilinin cemâlinin cazibesi karşısında kendinden geçer. Sevgilinin kiblegâha benzeyen kaşları karşısında secde kolay olmasa da âşık bunu yerine getirir:

Cemâli Kâ'besin gördün imâm-ı aşka uy Ahmed

Namâz ol vakt müşküldür ki ola kible-gâh egri

(Ahmed Paşa, 330/6)

Namaz kılan kişi namazda yanıldığı zaman secde-i sehv yaparak hatasını düzeltir. Cem Sultan, sevgilisine, kaşlarının secdegâhında yanıldığını, secde-i sehv yapmak istediğini bunun için de sevgilinin kendisini bırakıp gitmemesini, söyler. “*Kaşlarundur secdegâhum gitme gel*” diyerek sevgilisinin yanında ayrılmamasını talep eder. Namazda yanılanın “secde-i sehv” yapması gerektiğini hatırlatarak da onunla birlikte olduğu zaman dilimini uzatmak istediğine işaret eder:

Çün yanıldum secde-i sehv ola mı

Kaşlarundur secdegâhum gitme gel

(Cem Sultan, 202/4)

b. Kaş/Mescid:

Mescid; secde edilen, namaz kılınan mekâna verilen addır. Yukarıdaki beyitte kaşlar mescide benzetilmiştir. Aşkın gönlü, kaşların mescidinde sadakatle ibadet eden bir ağabeydi gibidir. Âşık, bu mescitte kendinden geçmiş bir sarhoştur. Onun payına bu mescide nezaret etmek, daima ona göz kulak olmak düşmüştür.

Kaşın dil âbidinin mescididir

Veli nâzırlığı bu meste düşdi

(Ahmed Paşa, 38/4)

Kaş hilâl-i îd (ıyd), mâh-ı îddir yani bayram hilalidir.

“Âşkın bayramı, sevgilinin kaşlarını göstermesidir. Veya âşık bayramı biraz da sevgilinin kaşlarını görebilmeye vesile olduğu için ister. Zira bayram ile birlikte sevgili de çıkıp dolaşacaktır.” (Tolasa, 2001:186)

Ahmed Paşa, sevgilinin kaşlarını hem mihraba, hem bayram hilaline hem de misk tozlu, gümüş kabzalı bir yaya benzetmiştir. Kaşlar, şekil itibarıyla hilale benzer. Beyitte, hilaliyle, namazıyla, ancak özel günlerde kuşanılan bir yayın tasviriyle tam bir bayram havası hissettirilmiştir.

Bu kaş mı yâ ham-ı mihrâb yâ hilâl-i ıyd
Yâ müşg tozlu gümüş kabzalı kemân ola mı

(Ahmed Paşa, 324/2)

Ramazan ayının sonunda hilalin görünmesiyle birlikte nasıl oruç son bulup, bayramın geldiği belli oluyorsa; sevgilinin, hilale benzeyen kaşları ile aşığın bulunduğu yere teşrif etmesiyle de aşığın ayrılık orucu son bulur. Âşık bununla bir nevi bayram sevinci yaşar. Ayrılığı ramazana benzeyen sevgilinin zülfleri Kadir gecesi, kaşları bayram hilalidir. Ona kavuşmak da mutlulukların coşkuyla yaşandığı bayram vaktidir.

Zülfün şeb-i Kadr oldu kaşın îd hilâli
Vaslun dem-i îd oldu firâkun ramazândur

(Fâtih, 23/3)

Hilalin görünmesinin Kurban Bayramı'nı işaret ettiği beyitler de vardır. Bu beyitlerde sevgilinin kaşları hilal olur, âşık da canını sevgiliye feda eden kurbana benzer. Hilal, gökyüzünde görünerek kurban bayramını müjdelir. Bayramın gelmesiyle birlikte kurbanlar kesilir. Âşık, bayram ayını bahane eder, sevgilisinden hilale benzeyen kaşlarını göstermesini ister. Canının ezelden ona kurban olarak yazıldığını ifade eder:

Çü îd ayı durur kaşını göster
Ki cânım sana kurbâna yazılmış

(Cem Sultan, 142/3)

c. Kaş/Besmele:

Yüzün Mushaf, ayva tüyleri ayet olunca kaşlar da ayetlerin başındaki Besmele olur:

Kaşı bismillâh ile ola cemâli Mushafın
Küfr-i zülfinde gör onun nice îmân gizlüdür

(Mihri, 41/3)

d. Kaş/ Beytü'l-Mukaddes:

Beytü'l-Mukaddes, Mescid-i Aksâ'nın diğer ismidir. Hz. Muhammed (as) Mi'râc'da Mescid-i Aksâ'dan semaya yükselmiştir. Sevgilinin kaşları bazı beyitlerde, Beytü'l-Mukaddes'ten bir köşe olarak ele alınmıştır.

Kaşundur gûşe-i Beytü'l-Mukaddes
Saçundur perde-i Beytü'l-Mutahhar

(Cem Sultan, 110/4)

e. Kaş/ Fitne, Âhir Zamân, Kıyamet:

Şekil itibarıyla eğri olan kaşlar, doğruluktan uzak olana ve fitneye benzetilir. Ayrıca sevgilinin kaşlarını gören âşıklar birbirine düşer, fitne ve kargaşa olur. Âhir zaman fitnesine benzeyen kaşların, âşıkların aklını, fikrini başından almasına da şaşmamak gerekir:

Oldu çü cevri-i fitne-i âhir zamân kaşın
Alsa aceb mi akl u diş ü dîn ü cân kaşın

(Şeyhî, 100/6)

Sevgilinin sadece boyu, kameti kıyamet değildir onun gözleri ve kaşları da kıyamete benzer:

Bugün ol fitne-i âhir zamâna haşr olan ölmez
Kıyâmet-kadd ü kametdir kıyâmet-çeşm ü ebrûdur

(Necâtî, 191/2)

f. Kaş/Sûre:

Sevgilinin kaşları güzelliği münasebetiyle Nur ve rengi ve itibarıyla de Duhan surelerine benzer. Duhan; kıyamet günü çıkacak duman anlamına gelir:

Tefsîri hüsne âyet-i rahmet durur hatun

Mushaf yüzünde sûre-i Nûr u Duhân kaşun

(Cem Sultan, 191/3)

4. GÖZ:

a. Göz/İslâm Askeri:

Âşık, sevgilisinin gözlerini düşman üzerine hücumu geçmiş İslâm askerine benzetir. Bu benzetme İslâm'ın gaza ruhu ile ilgili bir benzetmedir. Çünkü sevgili tam silahlanmış, her an savaşa hazır bir padişah gibidir. Eski devlet teşkilatında padişah yeryüzünde Allah'ın gölgesidir. Bu münasebetle yeryüzünde İslâm dinini temsil eden en önemli semboldür:

Zülf-i pür-çînün nigârâ dâmdur

Gözlerün gâret-ger-i İslâmdur

(Cem Sultan, 78/1)

b. Göz/ Nâziât Sûresi:

Gözlerin Nâziât Sûresi'ne teşbihi kıyamet kavramı ile ilgilidir. Nâziât Sûresi'nde öldükten sonra dirilişten bahseder. Başka bir bağlantısı da gözlerin can alıcı olmasıyla ilgili olabilir. Müfessirler bu surenin ilk beş ayetinin meleklerin can almasıyla ilgili olduğunu, kâfirden mü'mine canların nasıl alınacağına işaret ettiğini söylerler:

Yüzünün nûrî nedür didüm didi kim ve'd-Duhâ

Gözlerün vasfı nedür didüm didi ve'n-Nâziât

(Ahmedî, G.93/2)

5. GAMZE, KİRPİK:

a. Gamze/Kıyamet:

Sevgilinin yan bakışı olan gamze yağmacıdır. Aşığın sinesine ok üstüne ok yağdırır. Bu durum gönlü perişan olan aşığın ölümü, kıyameti olur. Âşık için sevgiliden gelen her meşakkat, her zulüm kabuldür.

Klasik Türk şiirinde gamze, sevgilinin güzellik unsurları içinde en fazla kıyım yapan unsur olarak ele alınır. Gamzenin etkisiyle âşıklar acımasız bir kıyım maruz kalır etraf kan gölüne döner. Sevgilinin zülfünün karanlığı da buna eklenince, aynı mahşer meydanında olacağı gibi vaziyet iyice içinden çıkılmaz bir hal alır.

“Divan şiirinde âşıkların gönülleri sevgilinin saçlarının tellerine ve kıvrımlarına asılı olarak düşünülür. Âşıkların bedenleri aşkın gamı ile helak olmuş; ancak gönülleri sevilinin zülüflerine asılıp kalmıştır. İşte şair, bu hali kıyamet gününe benzetiyor.” (Doğan,2006: 88)

Hey kıyâmet gamzeden diller perişân olsalar

Târ-ı zülfün ukdesi cem’iyyet-i mahşer yeter

(Fâtih, 24/3)

b. Gamze/Yed-i Mûsâ:

Avnî, sevgiliyi her yönüyle kutsal bir mahiyette ifade etmiştir. Onun yüzü bayram hilali, zülüfleri İsrâ gecesî, dudakları İsrâ zamanı gamzesi de Hz. Mûsâ’nın Yed-i Beyzâ mucizesine benzetilmiştir. Yed-i Beyzâ, Hz. Mûsâ’nın Firavun’a gösterdiği beyaz ve parlak eldir. İslâm kültüründe yed-i beyzâ kavramı olağanüstü haller ve kerametler için de kullanılır. Burada yed-i beyzâ benzetmesinin gamze için kullanılması gamzenin ne kadar kudretli olduğunu ifade etmek içindir:

Yüzün meh-i îd-ü ser-i zülfün şeb-i Esrâ

Gamzen yed-i Mûsâ leb-i la’lün dem-i Îsâ

(Fâtih, 1/1)

c. Gamze/ Tîr-i Kader:

Sevgilinin oka benzeyen kaşları, kazaya; yan bakışı da kadere benzer. Kaza da kader de; olacağı ezelde Allah tarafından takdir edilmiş olan şeylerin gerçekleşmesine denir. Kader, iman esaslarından biridir, kadere inanmayan, iman etmiş kabul edilmez. Âşığın sevgiliden gelen musibetlere maruz kalması ta ezelde takdir edilmiştir. Sevgilinin cevri ü cefası onun kaderidir. Buna karşı çıkması mümkün değildir:

Kemânı kaşınun sehm-i kazâdur

Hadengi gamzenün tîr-i kaderdür

(Ahmedî, 250/6)

6. HAT (AYVA TÜYLERİ):**a. Hat/ Hızır Aleyhisselam:**

Yanak, dudak ve çene çevresinde bulunan ayva tüyleri Hızır as ile birlikte ele alınır. Âşık, sevgiliyi hayal edince hayat bulur. Ayva tüyleri, sanki akarsuyun yanında yemyeşil bir bahçe gibi tasavvur edilir. Su, yeşil renk ve hayat Hızır'ın ab-ı hayat kıssasını hatırlatır. Sevgilinin dudağı âb-ı hayat, hattı da Hızır olur.

Gönül, İskender'in âb-ı hayata susaması gibi sevgilinin aşkına susamıştır. Âşığın sevgilinin siyah saçlarına hapsolması, İskender'in âb-ı hayat uğrunda karanlıklar ülkesine düşmesine benzer. Saçları zulümat ülkesine benzeyen sevgilinin hattı ise Hızır'dır:

Dil teşne İskender gibi düştü saçın zulmâtına
Ey Hızr-hat la'linden ol ser-çeşme-i hayvânı sun

(Ahmed Paşa, 223/6)

b. Hat/Ayet, Sure:

Mushaf'a benzeyen yüzde ayva tüyleri rahmet ayet olarak değerlendirilir. Sevgilinin güzelliği de bu ayetlerin açıklamasını yapar:

Tefsîr-i hüsne âyet-i rahmet dürür hatun
Mushaf yüzünde sûre-i Nûr u Duhân kaşun

(Cem Sultan, 191/3)

Sevgilinin dudakları üzerindeki hatlar sanki tek satırla Kevser Suresi'nin yazıldığı bir hat tablosuna benzetilmiştir. Bu öyle bir tablodur ki yazıların etrafını yakut renkli süsler ya da yakuttan bezemeler süslemiştir. Bunun yanında Necatî, meşhur hattat Yakut'a da telmihte bulunmuştur. "Daha önceki hattatlarca kullanılan düz uçlu kâğıt kalemin ucunu eğri keserek yeni bir dönem başlatan Yakut al Musta'sımî "Aklâm-ı Sitte" diye anılan altı çeşit hattı (sülûs, nesih, muhakkak, reyhani, tevkii, rika) belirli bir düzeye ulaştırmıştır." (Balibeyoğlu, 1998:44)

La'lin üstünde hatun gûyâ hatt-ı yâkûttur

Bir satırda âhir olmuş Sûre-i Kevser gibi

(Necâtî, 564/3)

Sevgilinin yüzü dolunaya, dudakları da kevsere benzer. Ayva tüyleri de dolunay üzerindeki rahmet ayetlerine ve kevser üstünde yetişen reyhana teşbih edilir:

Hatın reyhân-ı cennettir yazılmış kevser üstine

Yâ rahmetten bir âyettir yazılmış bedr iken aya

(Ahmed Paşa, 291/3)

c. Hat/Sure-i İncil:

Sevgilinin hatları, Hz. Îsâ'nın diriltme mucizesini göstermek için dudaklar üzerine yazılmış İncil surelerine de benzetilir:

San sûre-i İncîl idi hattun ki yazıldı

Göstermek için la'l-i lebün mu'ciz-i Îsâ

(Adlî (II. Bayezid), 5/3)

7. AĞIZ, DUDAK:

a. Ağız, Dudak/Kevser, Kevser Suresi:

Klasik edebiyatta ağız ve dudak sonsuzluğu sembolize ettiğinden bu konuyla ilgili benzetmeler de dinde sonsuzluğu çağrıştıran kavramlar ile birlikte kullanılır. Mesela; cennet ve cennet ile ilgili pek çok kelime dudak için benzeyen olur. Ağız ve dudak için de beyitlerde, en çok cennetteki Kevser şarabı ve Kevser Suresi benzetmesi yaygındır.

Sevgilinin Kevser suyuna benzeyen dudaklarını gören âşık öyle hayat bulur ki, kendini öldükten sonra hesap günü gelmiş gibi dirilir:

Kıyâmet kâmeti üzre şol âb-ı kevser-i la'lin

Görüp cân buldı Avnî sanasın yevmü'l-hisâb olmuş

(Fâtih, 31/5)

Gönül, kaşların mihrabının kiblesine doğru namaza durunca, aklına sevgilinin dudakları gelir. Bunun üzerine namazda Kevser Suresi'ni okumaya başlar:

Çün kaşun mihrâbına kiblem namâz eyler gönül

La'lüni yâd idüp okur sûre-i Kevser gönül

(Mesîhî, 145/1)

b. Dudak/ Hz. Îsâ, Mesih:

Sevgilinin dudağı âb-ı hayat gibidir. Cansız aşığa nefes gibi can bahşeder. Dudak, can verme özelliğinden dolayı Hz. Îsâ ve Mesih olarak beyitlerde geçer. Bu sebeple Hz. Îsâ'nın ölülere diriltme mucizesine sık sık telmihte bulunulur:

Âşık, sevgili yanında yokken ölü gibidir. Sevgilinin gelmesi, onu kendine getirir. Hele bir de birkaç kelam ederse, Hz. Îsâ'nın ölülere diriltmesi gibi aşığın ölü gönlü yeni baştan hayat bulur. Mesîhî de sevgilisinin ağzını Hz. Îsâ'ya benzetiyor ve onu gökte ararken yerde bulduğunu bunun için de terk etmesinin mümkün olmadığını söylüyor:

Nice terk idem ol Îsâ-dehânı

Ki gökde istediğim yerde buldum

(Mesîhî, 155/3)

Nasıl, güneş aydınlığını sevgilinin yüzünden, ay da nurunu onun alnından aldıysa, Hızır ve İlyas da ölümsüzlük sırrını Hz. Îsâ'ya benzeyen dudaklarından almıştır:

Lebinden mu'ciz-i Îsâ erişdi Hızır u İlyâsa

Yüzünden gün ziyâ almış ay alından münevverlik

(Necâtî, 326/3)

c. Dudak/Ayet:

Dudakların, rahmet ayeti gibidir. Çünkü onlar aşığın bî-tâb, cansız bedenine hayatın lezzetini tattırır:

Âyet-i rahmet lebindir kim verir cân lezzetin

Ölü diriltirse ta'n mı âb-ı hayvân vaktidir

(Şeyhî, 46/3)

Ahmedî'nin bir beytinde dudakların sırrını kimseye ifşa etmemesi özelliğine dikkat çekilir. Bu yönüyle de dudaklar 'hadis'e teşbih edilir:

Nice itsün Ahmedî la'lün hadîsin

Çün olmaz kimseye bu râz peydâ

(Ahmedî, 9/7)

8. BOY:

Klasik Türk edebiyatında boy daha çok “kad, kamet” kelimeleriyle ifade edilir. Boy ile ilgili benzetmeler yüceliği ve fizik ötesini çağrıştırır.

a. Boy/ Sidre, Müntehâ, Sidretü'l Müntehâ:

Sevgilinin boyu; Sidre, Müntehâ, Sidretü'l- Müntehâ gibi yücelik çağrıştıran kavramlara benzetilir. Müntehâ; sözlükte, bir şeyin varacağı en yüksek yer, en son derece, nihayet olarak açıklanır. Sidre, arşın sağ yanındaki ilahi bir ağaçtır. Sidre müntehâ ile beraber kullanıldığında farklı bir anlama tekabül etmektedir. Sidretü'l-Müntehâ, Cebrâilin makamıdır. Yedinci kat gökte ulûhiyetin mahrem bölgesinin sınırı anlamına da gelir ve bundan sonra Yüce yaratıcının zat âlemi gelmektedir. Ulaşılabilecek en son yer olması hasebiyle divan şairi sevgilisinin boyu için Sidretü'l-Müntehâ teşbihini kullanmıştır:

Salındığınca Sidreyi sır Müntehâ boyun

Doğrusu hüsn-i kadde nihâyet hemîn ola

(Ahmed Paşa, 6/2)

Kaddin Tûbâ'ya benzetilişi aşkın sevgilisini bir cennet varlığı olarak görmesi itibariyledir. Tûbâ, cennette bulunan kökü yukarıda, dalları aşağıda bütün cenneti gölgeleyen ve bu gölgeden müminlerin de yararlanacağı bir ağaçtır. Sevgilinin kaddi müntehadır. Yani sevgili uzun boyludur. Buradaki uzunluk mecazi bir uzunluktur. Sevgili, güzelliği ve cazibesi ile bir insanın ulaşacağı en üst derecededir. Onun emsalsiz güzelliğini görenler onu sadece cennette bulunan Tuba ağacına benzetirler:

Göreyim Tûbâves olsun iller içre ser-nigûn

Müntehâ kaddin nihâlin kim görüp Tûbâ demez

(Necâtî, 215/6)

Sevgilinin tasvirinde kullanılan dini unsurlar sıklıklarına göre azdan çoğa şu şekilde sıralanmaktadır:

DİŞ (1): Ve'n-Necm Suresi

GÖNÜL (1): Hadid Suresi

YÜZ (1): Fecr Suresi

GAMZE, KİRPİK (3): Kıyamet, Yed-i Mûsâ, Hz. Musa

ALIN (3): Kible, Tebâreke, Nûr Suresi

BOY (3): Sidre, Sidre-i Müntehâ, Kıyamet, Tûbâ.

GÖZ (4): İslâm, Mihrâb, Nâziât Suresi, Yâsin Suresi.

HAL (BEN) (4): Bilal-i Habeşî, Ayet, Tesbih, Müslüman.

AĞIZ, DUDAK (8): Kevser, Hz. İlsâ, Mesih, Ayet-i Rahmet, Zemzem, Yâsin Suresi, Kible, Âb-ı Hızır.

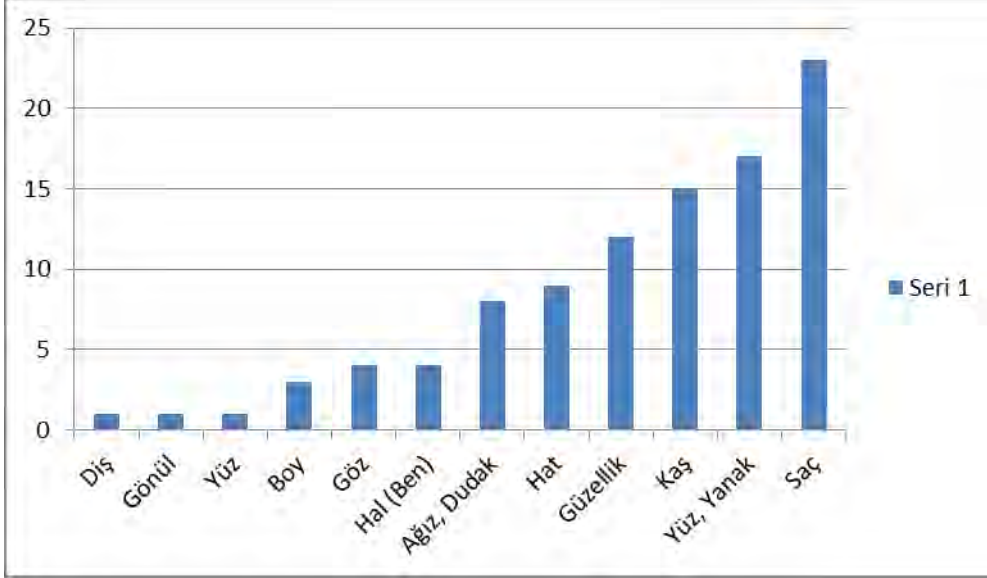
HAT (9): Hızır, Ayet, Sure-i İhlâs, Sure-i Kevser, Cennet Reyhanı, Adn, Kâbe, Amel defteri, Sure-i İncil

GÜZELLİK (12): Hz. Yûsuf, Kur'ân, Mushaf, Ayet, Sure, Cennet, Cennet Bahçesi, Mescid, Kıyamet, Mi'râc, Sünnet, Bayram, Kâ'be, İncil.

KAŞ (15): Mihrab, Bismillâh, Hilal-i İyd, İyd, Kible, Kiblegâh, Secde, Secdegâh, Mescid, Ahir zaman, Kıyamet, Sure, Âdiyât Suresi, Nûn Suresi, Nâziât Suresi, Beytü'l Mukaddes, Tûbâ Ağacı.

YÜZ, YANAK (17): Kâbe, Kible, Kiblegâh, Yûsuf, Mûsâ, Nûh, Âyet, Sure, Suhuf-ı İlâhi, Tâhâ Suresi, Nûr Suresi, Duhâ Suresi, Mürselât Suresi, Kamer Suresi, Bayram, Cennet, Nûr, Regaib Gecesi, Meh-i İyd.

SAÇ (23): Tesbih, Hz.İbrahim, Hz. İsâ, Hızır, Kâbe Örtüsü, Kâbe cübbesi, Bilal-i Habeşi, Cennet Bahçesi, Cennet sümbülü, Beytü'l- Mutahhar, Beytü'l- Haram, Maşher, İman, Kadir Gecesi, İ'caz-ı Mûsâ, Berat Gecesi, Mi'rac Gecesi, Velleyl Suresi, Rahmet-i Rahman, Deccal, Hz. Mûsâ Mucizesi, Âsâ-yı Mûsâ.

Grafik 1: Dini unsurlar kullanılarak yapılan sevgili tasvirlerinin sıklığı

On beşinci yüzyıl divanlarında sevgili ile ilgili benzetmelerde daha çok şu başlıklardaki dini unsurlara başvurulduğu görülür:

Kur'ân ile ilgili unsurlar: Kur'ân, mushaf, ayet, sure.

Ölüm ötesi hayat ile ilgili unsurlar: Kıyamet, maşher, cennet ve cennet ile ilgili kelime ve kavramlar tubâ, Kevser, cennet-i reyhan gibi...

Dinî şahsiyetlerle ilgili unsurlar: Peygamberler, peygamberlerin özellikleri yanında mucizeleri ile ilgili benzetmeler, kutsal kitaplarda adı geçen Deccal gibi isimler ve Bilal Habeşî gibi İslâm tarihindeki bazı önemli isimler...

İbadete dair ilgili unsurlar: Secde, secdegâh, kible, kiblegâh, mihrâb, mescid, Kâbe ve Kâbe ile ilgili kavramlar...

Sonuç

Klasik edebiyat şairinin, sevgili ile ilgili benzetmelerde tercih ettiği kelime kadrosunu daha çok iman esasları ile ilgili kavramlardan seçtiği görülmektedir. İslâm inancına göre, insan bu esaslardan birisine inanmazsa tam iman etmiş sayılmaz. Sevgilideki güzellik unsurlarının bu kadar temel esaslar ile birlikte ele

alınması dikkat çekicidir. İran etkisinin yanı sıra kültürümüzde sevgili ile ilgili dinî benzetmelerin bu derece kabul edip kullanılması, Türk milletinin ‘aşk’ duygusunun insan mahiyetindeki gücüne verdiği önemle de açıklanabilir. Ayrıca divan şiirinin üst bir dili olan tasavvufî anlayışa göre yaratıcının kâinattaki her eserde dolayısıyla da sevgilide tecelli ettiği hakikatinin de dinî kavramların kullanılmasında ciddi payı vardır. Bunların dışında şiir türünün başlangıcı itibariyle din ile olan alakasının da etkili olduğu söylenebilir.

Dünyadaki kültürlerin tamamında inanç, edebiyatın oluşmasında temel öğelerin başında gelmektedir. Özellikle tarihte, inancın gücü, diğer dinlere mensup milletlerin edebiyatında da etkili olmuştur. On beşinci yüzyıl gibi dinin milletleri keskin çizgilerle ayırdığı bir dönemde dinî edebiyat dışında da inancın, bu derece etkili olması tabiidir. On beşinci yüzyıl, aynı zamanda, sistemini dinî esaslar üzerine kuran ve inancının galibiyeti adına İstanbul’un fethini gerçekleştiren Osmanlı İmparatorluğu’nun ilk dönemine rastlar. Bütün bunların yanında, kültürde aşk duygusunun her çeşidinin kutsal sayılması, tasavvuf anlayışında aşkı yaşayan ve tecelli ettiren insana değer atfedilmesi; aşkın en güzel, en olgun şekilde sevgilide tecelli ettiği inancı ve insanın kemale ermesinin bununla bağlantılı değerlendirilmesi sonucunda, şairlerin sanatlarında, sevgili ile ilgili dinî benzetmeler rağbet görmüştür. Bu durum klasik Türk edebiyatında, on dördüncü yüzyıldan itibaren on beşinci yüzyılda yoğunlaşarak kendini göstermiş, daha sonraki dönemlerde azalsa bile klasik edebiyatımızın önemli bir özelliği olarak devam etmiştir.

Klasik Türk şiirini anlamak ve tahlil etmek için derin bir dinî bilgiye sahip olmak gerekmektedir. Bu konuyla ilgili ilâhiyat disiplinindeki bilim dallarıyla ortak çalışmaların yapılması kavramların anlamları ve çağrışımlarının daha net anlaşılmasını sağlayacak, edebî metinlerin daha sağlam değerlendirilmesine kapı açacaktır.

Kaynaklar

Akdoğan, Yaşar, Ahmedî Divanı, www.kulturturizm.gov.tr.

Arslan, Mehmet, (2007), Mihrî Hatun Divanı, Amasya Valiliği Yayınları, Ankara.

Bayram Yavuz, (2009), Adlî Sultan İkinci Bâyezîd, Amasya Valiliği Yayını, Amasya.

Cebeci, Dilaver, (1980), Divan Şiirinde Kadın, Türk Dünyası Araş. Vakfı Yayınları, İstanbul.

Develioğlu, Ferit, (1982), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, Ankara.

- Dilçin, Cem, (2003), “*Cumhuriyetin 80. Yılında Divan Şiiri Üzerine Düşünceler*”, Cumhuriyetin 80. Yılı Kutlama Etkinlikleri, Türk Dili Ve Edebiyatı Sempozyumu, Ankara.
- Doğan, Muhammed Nur, (2006), Fatih Divanı ve Şerhi, Yelkenli Kitabevi, İstanbul.
- Ersoylu, Halil, (1989), Cem Sultan’ın Türkçe Divanı, TDK Yay., Ankara.
- İsen, Mustafa; Kurnaz, Cemal, (1990), Şeyhî Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kam, Ömer Ferit, (2008), Âsâr-ı Edebiye Tedkikâtı (Haz. Halil Çeltik), Birleşik Yay., Ankara.
- Kılıç, Mahmut Erol, (2007), Sûfî ve Şiir, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Koç, Turan, (2009), İslâm Estetiği, İSAM Yayınları, İstanbul.
- Balibeyoğlu, Lalifer, (1998), “*Geleneksel Türk Süsleme Sanatları Açısından Bedri Noyan Dede Baba*”, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Hacı Bektaş Veli Dergisi, IV/5, Bahar, Ankara.
- Levend, Ağâh Sırrı, (1984), Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar Ve Mefhumlar, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Mengi, Mine, (2000), Divan Şiiri Yazıları, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Mengi, Mine, (1995), Mesihî Divanı, AKM Yay, Ankara.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi, (1985), 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Yky, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihad, (1992), Ahmed Paşa Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tarlan, Ali Nihad, (1992), Necâtî Bey Divanı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tarlan, Ali Nihad, (1981), “*Divan Edebiyatı*”, Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihad, (1981), “*Divan Edebiyatında Sanat Telâkkisi*”, Edebiyat Meseleleri, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Tolasa, Harun, (2001), Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası, Akçağ Yayınları, Ankara.

The Description of the Beloved through Religious Metaphors in the Divans of 15th Century

The main theme of classic Turkish poetry is love. In this type of poetry we can find many kinds of poems, from concrete to spiritual, from material to meaning, from menial to sublime. The effect of religion and mysticism on all types of love in classic literature is great.

It is inevitable that the feeling of love has lots of signs and connotations in a style of literature where love is studied intensively. Therefore, the treatment of the concept of beauty bears great importance for classical Ottoman poets. One of the striking features of the beloved is that she is so beautiful to dazzle. Undoubtedly it is the beloved that comes to mind first when beauty is concerned. The beloved is the most significant factor around whom love appears in classic literature. The most colorful dreams, meaningful words and concepts turn around the beloved.

Moreover, the effect of Persian Literature is great on the formation of the features of the beloved in classic Turkish poems. Also, we cannot ignore the role of Turkish thought, Islam and mysticism in these poems.

Through the end of 14th and 15th centuries the power of Islamic belief is very remarkable in Turkish poems. In this period, when describing the beloved a rich variety of religious images and metaphors are used. In the 16th and 17th centuries when the Ottoman Literature reached its peak, religious metaphors were used together with the beloved. However, when comparing first period texts with these texts many differences emerge. It is striking that uses of religious metaphors have decreased more since the 17th century than in the former centuries.

Faith heads among the fundamental elements in formation of literature in all the cultures on earth. Particularly in history, power of faith has also been effective in literature of nations belonging to other religions. It is natural that faith is also so effective except religious literature at a period when religion separated the nations by incisive lines as in the fifteenth century. At the same time the fifteenth century coincides with the first period of the Ottoman Empire which bases its system on religious principles and fulfills conquest of Istanbul in the name of victory of its faith. Beside all these, religious metaphors concerning the beloved have been popular in the arts of poets as a result of regarding every kind of love sacred within culture, attributing value to a human experiencing and revealing love in understanding of mysticism; evaluating the faith in which love is revealed on the beloved the most beautifully, and maturely and maturing of humans related to this. This situation was appeared at classical Turkish literature increasingly in the fifteenth century starting from the fourteenth one; it has proceeded as a major feature of our classical literature even if it decreased in subsequent periods.

It is seen that a poet of classical literature rather selects the vocabulary framework he prefers in metaphors related to the beloved among the concepts regarding fundaments of faith. According to Islamic faith, if a human does not put faith in one of these fundaments, he cannot be regarded to have faith entirely. It is noteworthy that beauty elements in the

beloved are handled with so fundamental principles. It may be explained why religious metaphors concerning the beloved are adopted and used in our culture to this extent beside Persian influence also by the importance the Turkish people give to the power of “love” emotion within a human’s nature. Moreover, in respect of mystical understanding which is the superior language of divan poetry, the fact that the creator is revealed at every work in the universe and at the beloved accordingly has considerable contribution in the usage of religious concepts. Except them, it may be said that relation of the description of poetry with religion as regards its origin has also been effective.

Divans of the fifteenth century have been held essential in our research as the first mature samples of the classical Turkish literature are seen, and the religious elements are used more frequently compared to other centuries. Evaluation of divans’ episode of odes has been preferred as the beloved and metaphors concerning the beloved exist there. The samples, involving the beauty elements which stand out in depictions of beloved, made by religious metaphors will be investigated systematically under titles.

In our research we try to show how religious words and concepts are used together with the beloved, especially with metaphors. Also, we investigate the areas in which these concepts are most often used and motivations for these patterns.